

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 330.3«03.1917/04.1918»(477)

Качайло І. М.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

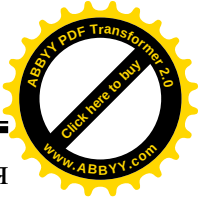
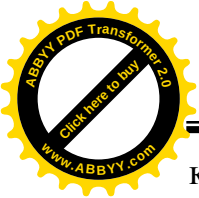
Економіка завжди була і є показником життєздатності будь-якої держави. Неефективна економічна політика здатна призвести до руїни, соціальних катаклізмів, військового знесилення і зрештою до занепаду самої держави. Саме тому досвід здійснення власної економічної політики Україною у березні 1917 – квітні 1918 рр. є не лише надбанням минулого, але й надзвичайно актуальним з огляду сучасності.

Економічна політика Української Центральної Ради (далі – УЦР) та її урядів і перебіг створення національної грошової системи за тих часів усе ще залишається малодослідженою темою в українській історичній науці. Розв’язання означеної проблеми започатковане у працях В. Ф. Верстюка, П. П. Гай-Нижника, І. Л. Гошуляка, О. Л. Копиленко та ін.

Саме тому постає нагальна потреба у дослідженні і розкритті цієї наукової проблеми, яка має як загальнотеоретичне, так і практичне значення. Україна у березні 1917 – квітні 1918 рр. стала на шлях побудови власної державності у вкрай складних соціально-економічних і політичних умовах, за відсутності національної грошової одиниці, нестачі грошової маси у розпорядженні влади і за глибокої системної політичної та економічної кризи в країні. УЦР уперше в історії України запровадила національні паперові грошові знаки, оголосила про створення власної податкової і банківської систем, Державного банку і Державної скарбниці, створила урядове фінансове відомство сучасного зразка (Генеральне секретарство фінансів, а потім – Народне міністерство фінансів), провадила фінансову політику на міжнародному рівні тощо.

Сьогодні в добу світової економічної глобалізації здобутки і втрати національного державотворення у цій сфері мають бути не лише ретельно досліджені, а й ураховані під час моделювання економічної політики сучасною Україною.

Мета дослідження полягає у науковій реконструкції, осмисленні та

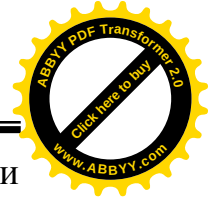
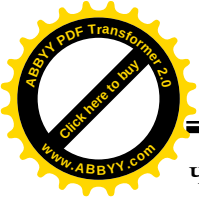
комплексному аналізі процесу формування й особливостей ведення економічної політики УЦР, вивчення її рушійних сил, реальних подій та невітлених у життя проектів. Разом з тим автор ставив за мету на основі теоретичного і науково-історичного опрацювання доробку попередників створити цілісну, комплексну, системну та науково обґрунтовану картину формування й перебігу становлення вітчизняного господарства, здобутків та втрат УЦР та її урядів у фінансовій політиці.

Соціально-економічна ситуація в Україні, як і у всій Росії, станом на березень 1917 р. була дуже складною. Припинилася зовнішня торгівля, не діяли чорноморські порти. Перша світова війна відірвала від продуктивної праці 4 млн жителів України. Заводи і фабрики збільшували військові замовлення і скорочували виробництво предметів широкого ужитку. За період війни рівень інфляції у країні досяг нечуваних розмірів, закривались підприємства, збільшилась кількість безробітних, занепало цукроваріння [4, 2–3].

УЦР, особливо у перші місяці свого існування, займалась переважно мітингуванням і політичними питаннями, а економіка відходила при цьому на другий план. На третіх загальних зборах УЦР Садовський, Ковалевський та деякі інші члени Ради переконливо доводили, що відкладання економічних проблем й аграрного питання зокрема відштовхує від УЦР народні маси, особливо селянство. Але й після цього господарські питання не стали пріоритетними у діяльності УЦР. Аж до жовтня 1917 р. вона була проти радикальних соціально-економічних перетворень, більше схилялась до уповільнених темпів, у тому числі у вирішенні земельного питання.

Між тим українські есери почали створювати в губернських і повітових центрах «Селянські спілки». Цей процес був таким стрімким, що вже 6 квітня у Києві відбувся з'їзд Селянських спілок. На ньому була створена Всеукраїнська селянська спілка. Земельне питання, на думку її керівників, мало вирішуватися Українським сеймом, що мав бути скликаний у найближчий час. Це був курс на початок аграрної реформи.

Упродовж квітня – травня 1917 р. відбулися регіональні селянські з'їзди у Києві, Полтаві, Одесі. У повітах з'явилися Ради селянських депутатів. «Селянські спілки» були численними. Їх авторитет серед селян так стрімко зростав, що і М. С. Грушевський став членом партії українських есерів. Проблема полягала в тому, що в УЦР не було спільної точки зору щодо вирішення земельного питання. УЦР виступала за соціалізацію землі, УСДР – за націоналізацію і муніципалізацію. Частина

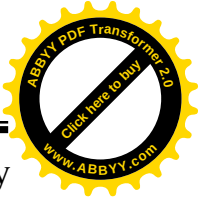
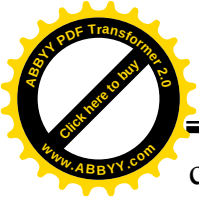

членів УЦР не була впевнена, чи варто їй узагалі займатися економічними проблемами, проявляючи більший інтерес до політичних питань.

Між тим на Першому селянському з'їзді за участі 2500 делегатів прийняли ухвалу «Про землю». Основними її вимогами було скасування приватної власності на землю, перехід усієї землі без викупу до земельного фонду, передача землі у користування селянам, створення земельних комітетів. Для розв'язання цих проблем селянський з'їзд обрав Раду селянських депутатів. Саме під впливом селянського з'їзду в Першому універсалі пізніше було записано: «...самі будемо розпоряджатися нашими землями» [6, 56]. Крім того, в універсалі в загальних рисах визначено курс на конфіскацію поміщицьких, казенних, царських, монастирських та інших земель і передачу їх у власність народу.

Таким чином, у березні – жовтні 1917 р. аграрне питання було лише на рівні обговорення.

Після жовтневих подій у Петрограді генеральний комісаріат з продовольчих справ розіслав усім губерніям директиву, що містила попередження про загрозу голоду на фронті і в тилу. Передбачалося, що всі запаси продовольства необхідно взяти під найсуворіший контроль. Але продовольчі справи погіршувались з кожним днем. Генеральний секретаріат оцінював становище як смертельно небезпечне. Хліб проголошувався власністю УНР, торгувати ним приватним особам заборонялося. Розв'язати цю проблему могла лише негайна земельна реформа, але з її впровадженням зволікали. На VIII сесії УЦР було прийнято чергову резолюцію про соціалізацію землі, те саме закріплювалось у Третьому універсалі від 7 листопада 1917 р., де проголошувалось скасування права власності на поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетні, церковні та інші землі нетрудових господарств. Це викликало багато непорозумінь на селі. Тому Генеральний секретаріат і земельне секретарство через тиждень після оприлюднення універсалу змушені були видати положення про земельну справу. У циркулярі вказувалось, що Третій універсал лише проголошує загальні підвалини для наступних законів про землю, які мають виробити уряд та Українські Установчі збори. Зверталася увага й на те, що загальнонародне право власності означає, що виділені землі забороняється продавати будь-кому іншими особами. До Українських Установчих зборів відати землями мали виборні земельні комітети. Самовільне захоплення землі, сільськогосподарських машин, лісів, будинків, коней, корів та іншого майна категорично заборонялось. Роз'яснювалось, що Установчі збори подбають про забезпечення інтересів усіх сільськогосподарських робітників і

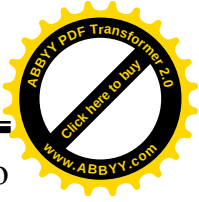
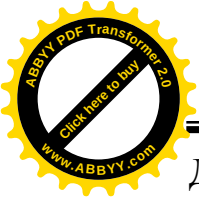
службовців, визначать порядок сплати боргів, а також питання про допомогу тим, хто найбільше постраждає в результаті земельної реформи. Усі трудові селянські землі мали залишатися недоторканими. Те саме стосувалось земель міст, містечок, сіл, каменоломень, копалень, фабрик, заводів. Категорично заборонялось рубати ліси без дозволу повітових земельних комітетів. Не зачіпав універсал і землевласників, які обробляли землю своїми руками, тобто, як прийнято було тоді говорити, у розмірах трудового господарства. Іншими словами, власність на землю у межах до 50 десятин не скасовувалась.

Важливим кроком на шляху вирішення продовольчого питання, що гостро стояло на той час, та поповнення державної скарбниці було введення цукрової монополії, що проголошувалась «виключним правом державного скарбу Української Народної Республіки» [6, 93].

9 січня 1918 р. Четвертий універсал УЦР підтвердив її курс на скасування власності й соціалізацію землі й оголосив про встановлення «державно-народного контролю над усіма банками, що через кредити нетрудовим класам помагали експлуатувати трудові маси». Крім того, керівництво УЦР вирішило реквізувати на користь держави всі господарчі та фінансові ресурси країни. Так, Раді Народних Міністрів універсалом приписувалось розробити і представити на затвердження закони про монополію на залізо, вугілля, шкіру, тютюн та інші продукти, які дають найбільше прибутків.

18 січня 1918 р. УЦР затвердила Тимчасовий земельний закон, основні положення якого відповідали вимогам Всеукраїнського селянського з'їзду й універсалів щодо власності на землю, води, ліси і надра. Відповідно до цього закону Український земельний фонд поділявся на дві частини; «...а) землі, які мають загальнонародне культурне значіння, і які через це залишаються в руках Земельних Комітетів і не підлягають розподілу між людністю, а коли і підлягають поділу, то з певними обов'язками з боку тих, які одержать землю в культуру; б) всі останні землі за виключенням зазначених в пункті в) складають фонд для негайної передачі в безпосереднє тимчасове користування трудящому населенню» [8, арк. 68]. До скликання Установчих зборів земельним фондом мала відати УЦР. Міськими землями розпоряджалися органи місцевого самоврядування, іншими – сільські громади, волосні, повітові і губернські земельні комітети. Головним їх завданням було забезпечення прав громадян на користування землею та охорона природних багатств від виснаження.

У цей час удосконалювалась структура центральних відомств, які відали питаннями землі і продовольства. З квітня 1918 р. було утворене

Державне Хлібне бюро «...для виконання доручень Народного Міністерства Продовольчих Справ по заготовці, захованню, переробці і різного роду перевозкам – експорту і імпорту хлібних продуктів» [6, 242]. На місцях було утворено низку Державних контор хлібного бюро. Але головною опорою міністерства залишались губернські і повітові продовольчі комітети, які були створені ще у березні 1917 р.

Для проведення земельної реформи на місцях по селах організовувалися Ради безземельних і малоземельних селян, члени яких обирали Виконавчий комітет у складі 5 чоловік. Крім селян, до Ради входили безземельні робітники, «...котрі робили в тому маєтку, який передан в розпорядження Ради безземельних і малоземельних селян» [9, арк. 46].

В умовах австро-угорського та німецького панування влада центральних і місцевих органів була вкрай обмежена. Окупанти на власний розсуд реквізували в українських селян хліб, м'ясо, яйця та інші продукти [5, 71].

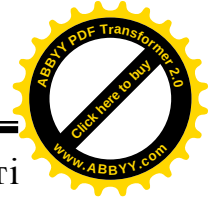
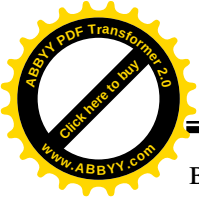
Таким чином, земельна політика УЦР – це політика зволікання та нерішучості. Вона піддавалась гострій критиці різноманітних інституцій, політичних партій і діячів, організацій поміщиків, фабрикантів і заводчиків.

Скрутним було становище і у фінансовій сфері, оскільки УЦР не мала у власному розпорядженні достатніх коштів, що підштовхнуло її діячів до здійснення конфіскаційних заходів (політика реквізиції).

На початку свого існування УЦР намагалась створити Національний фонд. 12 березня 1917 р. було ухвалене рішення розіслати відозви у справі Національного фонду до різних інституцій України та оповістити про його встановлення у вітчизняних часописах. Наступного дня парламентарі ухвалили рішення почепити жовто-синій прапор на будинкові, в якому збиралася УЦР, і влаштувати збір пожертв на Національний фонд на кооперативному з'їзді. 19 березня 1917 р. у своєму зверненні до українського народу УЦР оголосила про відкриття збору коштів на заснування Національного фонду. Проте недостатність добровільних надходжень змусила діячів УЦР шукати інші шляхи свого грошового забезпечення.

У травні 1917 р. УЦР увела перший вільний громадянський податок на українську справу. Він повинен був вноситися добровільно у будь-якому розмірі робітниками, селянами, кооперативами, земельними управами, земельними продовольчими комітетами тощо. Кошти планувалось направляти на підготовку вчителів-українців, придбання літератури для українських шкіл.

Але спроби зібрати добровільні пожертви виявилися не зовсім

вдалими. Коштів було отримано багато, проте в умовах нестабільності та гіперінфляції їх виявилось замало для тривалого утримання УЦР та для поширення адміністративних установ нової влади на місцях. Виходячи з потреб грошової скрути та зі своєї виразно соціалістичної спрямованості, українська влада, не маючи засобів організувати власне фінансування, починає вдаватися до вибіркового примусового стягнення коштів. З цією метою у Києві та по всій Україні почали запроваджуватися реквізиційні комісії.

Невдовзі політику реквізиції вирішили оформити законодавчо. 11 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат ухвалив рішення поширити на себе закон про реквізиції і доручив виробити відповідний законопроект юридичній комісії при Генеральному писарстві. Крім того, при його господарчому відділі було вирішено призначити комісара у справі реквізицій [7, 45].

У цілому політика реквізиції ефективною та життєво необхідною не була. З цього приводу П. Гай-Нижник зазначає: «...жодних юридично виправданих підстав для застосування реквізицій уряд Центральної Ради не мав. Не було морально зумовлених, чи спричинених військовою необхідністю, або так званою революційною доцільністю для цього підстав» [3, 85].

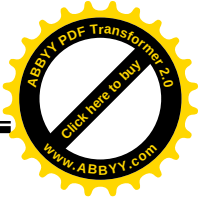
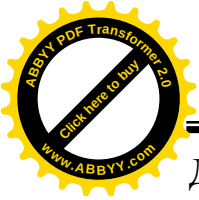
Важливим кроком було прийняття Закону про Державний банк, що давало урядові УЦР правовий та оперативний простір у безпосередньому вирішенні фінансових проблем [1, 32]. Разом з Державним банком була створена Головна Скарбниця УНР. Ці дві найважливіші фінансові установи очолив М. Є. Кривецький.

Опинившись без асигнувань грошової маси з Петрограда, УЦР була змушена поставити на порядок денний питання про запровадження власних грошових знаків. 19 грудня 1917 р. був ухвалений Тимчасовий Закон про випуск державних кредитових білетів УНР.

З метою наповнення державної скарбниці 20 грудня 1917 р. була видана «Постанова Генерального Секретаріату Української Народної Республіки про податкову політику», яку з правової точки зору досить важко назвати юридично обґрунтованою. Суть документа полягала в таких вимогах:

1) усі торговельні заклади Києва повинні були внести до Київської контори Українського Державного банку або до державних ощадних кас не менш 75% денної виручки за 21, 22 і 23 грудня 1917 р.;

2) усі промислові інституції та комерційні підприємства, що розташовані в Києві, мали до 21 грудня 1917 р. внести до контори

Державного банку або до ощадних кас усю свою готівку [2, 63].

У постанові також зазначалося, що винні у порушенні цього урядового розпорядження підлягали судовій відповідальності відповідно до статті 29 Карного Статуту. Нагляд за виконанням постанови та притягнення до відповідальності її порушників покладалося на податкову інспекцію, чинів акцизного нагляду та мирових суддів під загальним керівництвом управляючих казенними палатами. Унаслідок застосованих примусових заходів грошові запаси Державного банку поповнилися, проте їх було недостатньо.

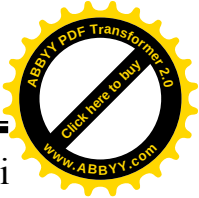
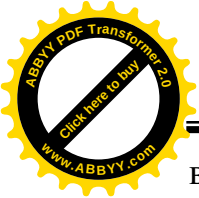
Після більшовицької окупації фінансове господарство опинилось у ще більш жалюгідному стані, ніж у 1917 р. Остаточо були зруйновані основи фінансово-економічного життя, зупинились торгівля та промисловість. Державний і приватний кредити були паралізовані. Коли УЦР повернулася до влади, її урядовці побачили, що всі банки зачинені, операції припинено, грошових знаків у них не було. З вигнанням більшовиків банки відчинялися, але не мали змоги здійснювати ані вексельних, ані переказних операцій. Населення перестало довіряти міцності уряду і його фінансовій політиці.

З метою наповнення державної скарбниці була прийнята «Постанова про одноразовий налог на майно та значніші заробки», в якій ішлося про те, що «усі власники нерухомого або рухомого майна вартістю від 25 000 крб, а також усі платники подорожного налогу з річним заробком од усіх, які б вони не були джерел, зверх 15 000 крб обкладаються в 1918 році одноразовим налогом на користь Державної Скарбниці» [10, арк. 159]. Причому чим вищий прибуток, тим більший відсоток необхідно було сплатити.

1 березня 1918 р. Мала Рада ухвалила закон, який установлював в Україні нову грошову одиницю – гривню, але це не врятувало ситуацію, фінансове становище залишалося вкрай важким.

25 квітня 1918 р. була заснована Вища економічна Рада, але через відомі причини вона так і не почала свою діяльність.

Отже, політика УЦР у соціально-економічній сфері самою своєю суттю була досить обережною та декларативною. Зростала мережа центральних та місцевих економічних відомств й установ, але фактично вони були бездіяльними. Навіть наболіле питання про землю лідери УЦР відкладали до розв'язання Установчими зборами. Тривале нехтування розв'язанням соціальних проблем українського суспільства, особливо у сфері земельних відносин, призвело до того, що УЦР фактично

відштовхнула від себе український народ. Прорахунки в аграрній політиці були однією з найвагоміших причин поразки УЦР. Слід зазначити, що в сучасній Україні також точиться запекла політична боротьба, негативні наслідки якої є найбільш відчутними саме в соціальній сфері. Тому досвід Української національно-демократичної революції початку ХХ ст. залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Гай-Нижник П. П. Заснування і діяльність Українського державного банку УНР за Центральної Ради (1917–1918) / П. П. Гай-Нижник // Пам'ять століть. – 2007. – № 4. – С. 30–37.
2. Гай-Нижник П. П. Народне міністерство фінансів УНР: проблеми становлення (січень – квітень 1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 59–74.
3. Гай-Нижник П. П. Реквізиція Української Центральної Ради – політика революційної доцільності чи державотворчої безпорадності / П. П. Гай-Нижник // Пам'ять століть. – 2006. – № 6. – С. 78–86.
4. Гошуляк І. Л. Центральна Рада: погляд із сьогодення / І. Л. Гошуляк // Історія України. – 1998. – № 42, листопад. – С. 1–4.
5. Рогожин А. Земельне законодавство Центральної Ради / А. Рогожин, В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – Вип. 2. – С. 68–91.
6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. / [ред. В. А. Смолій]. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 589 с.
7. Хміль І. В. Аграрна революція в Україні: березень 1917 – квітень 1918 рр. / І. В. Хміль. – К. : НАНУ, Ін-т історії України, 2000. – 90 с.
8. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1060, оп. 1, спр. 6, 84 арк.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1060, оп. 1, спр. 24, 120 арк.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1434, оп. 1, спр. 3, 167 арк.

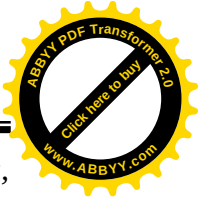
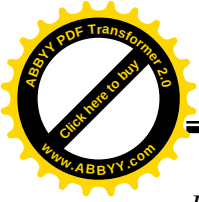
Качайло І. М. Економічний розвиток Наддніпрянської України в період Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

У статті на основі узагальнення документів та опублікованих даних проаналізовано економічний розвиток України в період Центральної Ради. З нових позицій досліджено процес реформування аграрного законодавства, становлення і розвиток фінансової політики, визначено причини економічної кризи та її вплив на долю української державності.

Ключові слова: економічний розвиток, Українська Центральна Рада, Тимчасовий земельний закон, Державний банк.

Качайло И. М. Экономическое развитие Надднепрянской Украины в период Центральной Рады (март 1917 – апрель 1918 гг.).

В статье на основе обобщения документов и опубликованных данных проанализировано экономическое развитие Украины в период Центральной Рады. С новых позиций исследовано процесс реформирования аграрного законодательства, становление и развитие финансовой политики, определено причины экономического кризиса и его влияние на судьбу украинского государства.

Ключевые слова: *экономическое развитие, Украинская Центральная Рада, Временный земельный закон, Государственный банк.*

Kachailo I. M. The Economical Development of Naddniprjanska Ukraine in the period of Central Rada (march 1917 – april 1918).

On the basis of enlightenment of documents and the published data economic development of Ukraine in Central Rada is analysed in the article. From new positions it is investigated process of reforming of the agrarian legislation, formation and development of a financial policy, it is defined the reasons of an economic crisis and its influence on destiny of the Ukrainian state.

Key words: *economic development, Ukrainian Central Rada, the Temporary ground law, the State bank.*

УДК 94:332:314.745(497.11)«17/18»(477.7)

Кобець А. П.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРБСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ЗЕМЛЯХ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Переселення та влаштування сербів на землях південної України стало об'єктом дослідженням таких істориків, як П. С. Кокрила [5], К. В. Колібанова [6], О. М. Посунько [7], М. І. Тищенко [8], С. В. Шамрай [9], Ф. П. Шевченко [10], В. Ф. Шишмарьов [11]. У своїх працях вони розглядали історичні передумови переселення та влаштування сербів на південноукраїнських землях, їх військову справу, культурне та духовне життя. У своїх статтях та монографіях були також розглянуті окремі аспекти господарської діяльності сербських переселенців на південних землях Російської імперії, економічних взаємозв'язках з місцевим населенням. Незважаючи на те, що окремо до вивчення цього питання ніхто не підходив, праці перелічених вище авторів стали базою для подальшого наукового вивчення цієї проблематики.

Виходячи з вищенаведеного, метою статті є комплексне дослідження господарської діяльності сербських переселенців на землях південної України у XVIII – на початку XIX ст.

Отже, досить важливим питанням є визначення ролі сербських поселенців у господарському освоєнні краю. До переселення сербські емігранти не займались сільським господарством, тому що все їх життя було присвячене військовій службі. Один із учасників переселення сербів на територію південної України С. Пишчевич у своїх мемуарах щодо цього питання відзначав наступне: «Ми, серби, за природою нашою ні до чого